

Валерій Нестеренко,
Валерій Сторчовий

Християнські громади Кам'янецьчини у перші післявоєнні роки (1944-1946)

Valery Nesterenko, Valery Storchovyi

Christian communities of Kam'yanetchyna in the postwar period (1944-1946)

The article deals with the activities of Christian denominations in the territory of Kamenets-Podilsky (now – Khmelnytsky) region in the years following World War II, analyzed anti-religious policy of the Soviet government to the Orthodox, Roman Catholic churches and communities.

Keywords: Orthodox Church, the Roman Catholic Church, skirts, atheism, denomination, politics, parish priest, antireligious company

Розглядається діяльність християнських конфесій на теренах Кам'янець-Подільської (нині – Хмельницької) області у перші роки після закінчення Другої світової війни, аналізується антирелігійна політика радянської влади щодо Православної та Римо-католицької церков.

Ключові слова: Православна церква, Римо-католицька церква, Поділля, атеїзм, конфесія, політика, парафія, священник, єпархія, антирелігійна кампанія

У період Другої світової війни радянське керівництво внесло певні корективи у свою антирелігійну політику. Для залучення на свій бік православних вірян у 1943 р. за вказівкою Й. Сталіна було відновлено Російську Православну церкву (РПЦ). На неї покладалось завдання – мобілізувати радянських громадян на боротьбу з нацизмом, а одночасно – опосередковано зміцнити радянську соціальну систему. Склалась доволі парадоксальна ситуація, коли комуністична атеїстична верхівка СРСР уклала своєрідний союз з РПЦ. Дослідження цієї тематики, на наш погляд, є актуальним. Особливо у контексті нинішніх подій на Сході України, коли різні антиукраїнські сили активно використовують російське православ'я та концепцію «русского мира» в ідейній боротьбі проти Української держави.

Метою пропонованої розвідки є висвітлення діяльності християнських громад Кам'янець-Подільської області у перші повоєнні роки. Для реалізації мети нашого дослідження слід виконати наступні завдання: 1) показати, яким було становище християнських конфесій краю після закінчення війни; 2) проаналізувати і порівняти політику радянської влади щодо різних християнських спільнот.

Ця проблематика вже досліджувалась в українській історичній науці. Однак, історики у своїх працях основну увагу при вивченні цієї теми приділяли

передусім Західній Україні, зокрема питанню ліквідації сталінізмом Греко-католицької церкви. У той же час іншим питанням приділялось менше уваги. Окремі аспекти діяльності Римо-католицької церкви у післявоєнний час на теренах Поділля висвітлені у нашій попередній праці¹.

У другій половині 30-х років релігійне життя на Поділлі, на перший погляд, зовсім завмерло. Храми та костели комуністи або зруйнували, або перетворили у зерносховища, у кращому випадку – у так звані культурно-освітні установи (клуби, сільбуди, хати-читальні, бібліотеки, музеї). Десятки священиків опинились у сталінських таборах. Напередодні початку Другої світової війни у Кам'янець-Подільській області не функціонував жодний християнський храм.

Ситуація суттєво змінилась під час німецької окупації. Користуючись мовчазною згодою окупаційної влади, віряни почали активно відроджувати церковне життя. Так, у другій половині 1941 р. Служба Божа була відновлена у 109 православних церквах Кам'яниччини, наступного року – ще у 67². Відновила на Поділлі свою діяльність і римо-католицька конфесія, якій, зокрема, було повернуто будівлю Кафедрального костелу Св. Павла і Петра у Кам'янці-Подільському, де у довоєнні часи розміщувався природничий відділ обласного музею.

За часів німецької окупації працювала Кам'янець-Подільська православна духовна консисторія, діяльність якої контролював регіональний гебткомісар. Діяло також три православних монастирі.

Більшість відновлених православних церков Кам'яниччини спочатку були автокефальними. УАПЦ під час війни на окупованій нацистами території України очолював архієпископ Полікарп Сікорський, який проводив велику національну роботу, підтримував ідею створення самостійної України³.

Але на Поділлі також було чимало прихильників так званої Автономної Православної церкви на чолі з митрополитом Алексієм, який негативно ставився до українізації православ'я. Зокрема, до них відносився єпископ Дамаскін (Малюта), який у 1943 р. очолив єпархію в Кам'янці-Подільському. Після вбивства українськими націоналістами Митрополита Алексія (Громадського) 6 червня 1943 р. на Архієрейському Соборі у Ковелі Дамаскіна (Малюту) одноголосно обрано першоєрархом Автономної УПЦ й зведено у сан архієпископа. Одночасно архієпископу Дамаскіну надано у управління найбільшу «Волинську єпархію» з місцем перебування у Кам'янці-Подільському. Проте на вимогу німецької адміністрації титул архієпископа в офіційних документах було замінено на «старший єпископ». Як УАПЦ, так і Автономна Православна Церква відкрито не виступали ні за, ні проти німецького окупаційного режиму, намагалися триматися осторонь від політичної боротьби і пристосуватись до тодішніх обставин.

У березні-квітні 1944 р. Кам'янець-Подільська область була зайнята радянськими військами. У цей час Російська Православна церква в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, переживала період певного піднесення, викликаного зміною в 1943 р. політики радянських владних органів у ставленні до церкви. Радянські структури почали активно використовувати релігійний фактор – народ найшвидше можна було згуртувати навколо близьких йому ідеалів і символів, які мали багатотисячлітню історію в його духовній традиції.

Не можна також забувати і того, що німецькі нацисти на окупованих територіях широко використовували релігійний фактор, і тому для радянських керівників впровадження нової моделі державно-церковних відносин було хоча й, до певної міри, вимушеним кроком, проте необхідним. У стратегічних планах Сталіна Російська Православна церква мала стати одним із чинників духовної експансії на тих європейських територіях, які планувалося втримати в зоні радянського впливу.

Радянська влада на Поділлі вже у квітні 1944 р. розпочала нову реєстрацію православних парафій регіону, яка супроводжувалась арештами православних священників. Так архієпископ Дамаскін (Малюта) був заарештований й відправлений до концтаборів ГУЛАГ СРСР. Ув'язнення відбував на Сірому Клину, недалеко від Омська, де згодом і загинув.

Під час нової церковної реєстрації парафії автокефальної та автономної церкви були в адміністративному порядку приєднані до РПЦ. До осені 1944 р. близько 300 православних церков області «приєдналися» до РПЦ. Більшість місцевих священників також змушені були «визнати» Московський патріархат. Ті ж, хто цього кроку не підтримав, позбулися своїх парафій. Близько 20 священників, які дотримувались українських патріотичних позицій, вибули за межі області, а ще близько 100 відмовились проходити перереєстрацію.

Органи місцевої влади розпочали своєрідну чистку серед православних священників, які критично ставились до політики радянської влади. У секретній доповідній записці від 16 лютого 1945 р. яка була надіслана до секретаря Кам'янець-Подільського обкому КП(б)У Устенка та керівника облвиконкому Ковбасюка, говорилось про те, що особистий склад духовенства на Кам'яничині складається із значного відсотка вихідців із Західної України або осіб, які раніше були репресовані радянською владою⁴.

На думку радянських функціонерів, православне духовенство області активно проводило антирадянську діяльність, допомагало німецькій армії. Тому багато священників були заарештовані відділами КГБ і віддані під суд. До речі, колишнього Кам'янець-Подільського архієпископа Дамаскіна звинувачували у тому, що він приховував тих священників зі східних областей України, які знайшли тут притулок, але згодом вони все одно були заарештовані радянськими

каральними органами. Зокрема, під суд потрапили священники Жукович, Хмелевський, Богатирьов, Годлевський, Пожарський та інші⁵.

Їм інкримінували різні «злочини». Так, заарештованого протоієрея Івана Хмелевського, який проводив Службу Божу у Черноострівському районі, звинуватили у тому, що він організував при церкві два таємних товариства (чоловіче та жіноче) для мешканців сіл Захарівці та Антонівці. Священик під час допитів «зізнався», що він викладав для членів товариств історію Церкви, Закон Божий, історію України, тобто проводив політику українських націоналістів⁶. Щоправда, чоловіче «братство» фактично розпалось у квітні 1944 р, коли його члени були у своїй більшості мобілізовані до радянської армії, а жіноче подібне товариство було ліквідовано радянською владою дещо пізніше – у квітні 1945 р.

Подібні дії радянських спецслужб остаточно підірвали вплив «автокефалістів». Станом на перше жовтня 1944 р. у Кам'янець-Подільській області налічувалось 358 «тихонівських» церков (фактично РПЦ), 49 «обновленських» (тих, що пішли на пряму співпрацю з радянською владою ще у 20-ті роки) і лише 13 «автокефальних». 41 церква з першого квітня 1944 р. була закрита⁷.

Православних священників в РПЦ в області нараховувалось 180, дияконів – 15, псаломщиків – 150. Їх очолив новий єпископ, призначений одночасно до Вінницької та Кам'янець-Подільської областей. У «автокефальній» конфесії залишилось тільки 6 псаломщиків. За словами уповноваженого обласної ради у справах православної церкви Гречкіна від 17 травня 1945 р., «священники автокефальної і обновленської орієнтації вибули з нашої області, залишились на позиції «бродячих» священників. Їх позбавили права на богослужіння. На сьогоднішній день в області немає жодної обновленської чи автокефальної церков»⁸.

Наявні у нашому розпорядженні факти дають підставу зробити висновок, що переважна більшість православних Кам'янець-Подільської області загалом підтримали (або не виступали проти) «повернення» «автокефальної» церкви до РПЦ. Це легко можна пояснити реаліями тоталітарного сталінського режиму, коли люди просто боялися висловити свою власну позицію.

Дещо інакшою була ситуація з Римо-католицькою церквою. Факти свідчать про те, що римо-католики Поділля зробили посильний вклад у справу перемоги над фашистською Німеччиною. Незважаючи на це, вже у 1944 р. проти них відновились радянські репресії. Так, восени 1944 р. органами НКВД були заарештовані начебто за контрреволюційну діяльність настоятель Кам'янець-Подільського Кафедрального костелу кс. А. Кукурудзинський та адміністратор епархії кс. А. Бень⁹.

Частими були випадки прямого порушення навіть недемократичного радянського законодавства щодо даної конфесії з боку місцевих чиновників.

Так, влітку 1944 р. керівник Смотрицького району поставив замок га будівлю костелу, в Гречанах у храм увірвались бійці і забрали деякі речі вірян. Директор Кам'янець-Подільського музею Матвеев вимагав повернути музею Кафедральний костел тощо¹⁰. Подібних випадків було чимало.

У першому кварталі 1945 р. було задоволено два прохання римо-католиків області, які просили залишити у їх розпорядження костели. Щоправда, Службу Божу вони проводили там паралельно із РПЦ. Водночас католицькій громаді Дунаєвець було відмовлено зайняти будівлю німецької кірхи, у якій у 1934 р. був відкритий клуб¹¹.

Всього у 1945 р. в Кам'янець-Подільській області налічувалось 31 римо-католицька громада, яка об'єднувала близько 33 тис. вірян. Їх обслуговували шість ксьондзів, які користувались великою довірою та повагою серед парафіян.

Отже, у перші післявоєнні роки радянська влада дещо скорегувала свою попередню насильницьку атеїстичну політику. Був відкинтий курс на негайну ліквідацію всіх релігійних установ. Було відновлено діяльність Російської Православної церкви. Однак з її лав на теренах Поділля усунули всіх українських патріотів і РПЦ фактично допомагала комуністичній владі утвердити свою владу. Діяльність Римо-католицької церкви не була заборонена, але численні адміністративні перепони її діяльності мали своєю метою зменшити вплив цієї конфесії на етнічних поляків та українців-католиків. У перші післявоєнні роки було закрито низку християнських церков на теренах області, але ці заходи не мали такого масового характеру, як пізніше під час «хрущовської відлиги», але це вже тема для іншого дослідження.

¹ Сторчовий В. М., Нестеренко В. А. Римо-Католицька Церква на Поділлі у 20-ті – 90-ті роки ХХ ст. – Коломия: ВПТ «ВІК», 2001. – 67 с.

² Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф. 338. – Оп.8. – Спр.1. – Арк.5.

³ ДАХМО. – Ф. 338. – Оп.8. – Спр.1. – Арк.214.

⁴ ДАХМО. – Ф. 338. – Оп.8. – Спр.2. – Арк.213.

⁵ ДАХМО. – Ф. 338. – Оп.8. – Спр.2. – Арк.213.

⁶ ДАХМО. – Ф. 338. – Оп.8. – Спр.2. – Арк.221.

⁷ ДАХМО. – Ф. 338. – Оп.8. – Спр.1. – Арк.18.

⁸ ДАХМО. – Ф. 338. – Оп.8. – Спр.1. – Арк.36.

⁹ ДАХМО. – Ф. 338. – Оп.8. – Спр.1. – Арк.2.

¹⁰ ДАХМО. – Ф. 338. – Оп.8. – Спр.1. – Арк.1.

¹¹ ДАХМО. – Ф. 338. – Оп.8. – Спр.1. – Арк.7.